

КРЕДИТНО-ГРОШОВІ ТА ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Олександр ДЗЮБЛЮК

НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ КРЕДИТНИМ ПОРТФЕЛЕМ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Одним з основних завдань економічної політики держави в умовах перехідного періоду і трансформації господарської системи на ринкових засадах ведення підприємницької діяльності є створення сприятливих умов для розвитку виробництва в усіх секторах економіки країни і забезпечення безперервності відтворювального процесу. У числі найважливіших напрямків реалізації цього завдання є активізація кредитної діяльності банківської системи України, що має забезпечувати суб'єктів господарювання необхідними грошовими ресурсами для нормального перебігу виробничого циклу та послідовної зміни капіталом своїх функціональних форм.

На сьогодні кредитна активність банківських установ нашої країни перебуває на рівні, що не є адекватним потребам реального сектора відповідно до вихідних умов виробництва та обігу продукції у діючій системі господарських зв'язків між підприємствами. Свідченням цього є вкрай низька частка банківських кредитів у загальній величині валового внутрішнього продукту країни (табл. 1).

Таблиця 1

**Питома вага кредитів комерційних банків у валовому
внутрішньому продукті України * (млн. грн.)**

Період	Обсяг валового внутрішнього	Кредити, надані комерційними банками суб'єктам	Питома вага банківських кредитних вкладень у ВВП, %
1996	81519	5452	6,7
1997	93365	7295	7,8
1998	103869	8855	8,5

* Джерело: «Бюлетень НБУ»

Не може бути позитивно розцінена і стійка тенденція до зростання банківських кредитних вкладень в економіку при збереженні загального скорочення обсягів виробництва (навіть за умов призупинення спаду). Особливо негативним моментом цієї тенденції слід вважати порівняно незначну частку кредитів, що надається безпосередньо суб'єктам господарювання (табл. 2). Тому не викликає сумніву зниження ефективності банківського кредитування у ситуації, коли близько половини усіх кредитних вкладень банків спрямовується не на потреби господарського сектора.

Таблиця 2

Динаміка обсягів кредитних вкладень банків України * (млн. грн.)

	1.01.95	1.01.96	1.01.97	1.01.98	1.01.99
1. Усього кредитів, наданих банками	2973	8471	11263	13158	16640
2. Темпи зростання, %	-	285	133	117	126
3. Кредити, надані комерційними банками суб'єктам господарювання	1558	4078	5452	7295	8855
4. Темпи зростання, %	-	262	134	134	121
5. Питома вага кредитів суб'єктам господарювання у загальному обсязі кредитування, %	52,4	48,1	48,4	55,4	53,2

* Джерело: «Бюлетень НБУ»

Макроекономічними аспектами першопричин даних процесів є прорахунки у грошово-кредитній і фінансовій політиці, вкрай низькі темпи приватизації державного сектора, криза неплатежів, незадовільний розвиток фінансового та фондового ринків, ринку робочої сили, ринку нерухомості та землі. Однак і на мікроекономічному рівні не слід недооцінювати недоліки у діяльності самих банківських установ стосовно формування кредитного портфеля і вибору адекватних методів кредитування стосовно різних позичальників.

Динаміка економічного середовища, необхідність пристосування суб'єктів ринку до змін кон'юнктури та основних умов господарської діяльності вимагають безперервного пошуку найоптимальніших способів організації кредитних відносин між банками та їхніми клієнтами. Кредитування є однією з найризиковіших банківських операцій. Тому необхідною умовою застосування комерційними банками ефективних методів видачі позик клієнтам є мінімізація кредитного ризику за всіма напрямками вкладення коштів.

Основним з найефективніших методів указаної мінімізації слід вважати ефективне управління кредитним портфелем комерційного банку. Саме недоліки у даній сфері організації фінансового менеджменту банківських установ є однією з головних причин низької якості структури активів – і в першу чергу кредитних вкладень, що є основною формою розміщення акумульованих банками ресурсів (рис. 1).

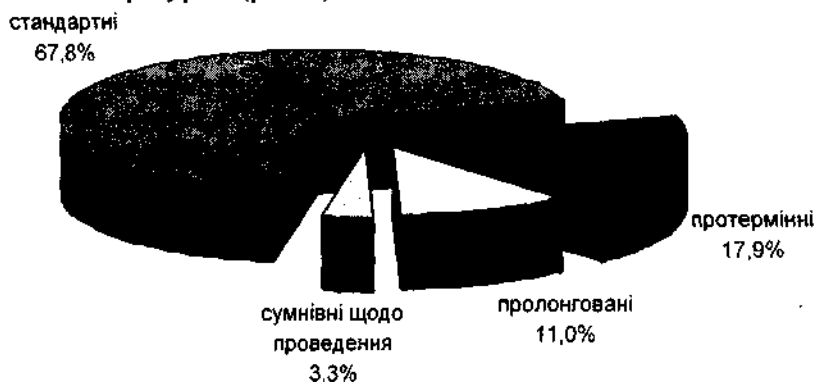

Рис. 1 Структура заборгованості за кредитами, наданими суб'єктам господарювання на 1.09.1999 р.

Як видно з наведених на діаграмі даних, близько третини усього обсягу наданих кредитів не відповідає стандартним умовам щодо дотримання базових принципів кредитування – повернення і терміновості. Цілком очевидно, що дані обставини визначають актуальність завдання із вдосконалення усієї системи управління банківським кредитним портфелем, котрий

необхідно розглядати не просто як загальний обсяг усіх наданих комерційним банком позичок, а як сукупність вимог банку за кредитами, класифікованими на основі критеріїв, пов'язаних з різними факторами кредитного ризику.

Загальний механізм управління кредитним портфелем банку найдоцільніше, з нашої точки зору, розглядати через призму двох рівнів функцій банківського персоналу, відповідального за реалізацію кредитних операцій: з одного боку, це заходи щодо організації ефективної роботи із індивідуальними позичальниками і мінімізації кредитного ризику за кожною окремою позичкою, наданою банком; з іншого боку – це управління портфелем виданих позик на рівні комерційного банку загалом.

Перший рівень управління охоплює ті елементи організації кредитного процесу, основне призначення яких полягає у створенні необхідних умов для забезпечення своєчасного і в повному обсязі повернення наданих банком кредитів з виплатою належних процентів за користування ними. Необхідно зазначити, що при розгляді усієї сукупності інструментів, які використовуються нині українськими комерційними банками, можна констатувати наявність тенденції до певного наближення вітчизняної практики використання основних засобів мінімізації кредитного ризику до світового досвіду застосування банками певного стандартного набору інструментів, що мають реалізувати відповідні майнові інтереси кредитора щодо позичальника. Дані інструменти умовно можна було б поділити на дві основні групи:

- попередній аналіз кредитоспроможності клієнта як засіб оцінки принципової можливості і доцільності видачі позики, а також визначення імовірності її своєчасного погашення згідно з умовами укладеного кредитного договору;
- реалізація спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення повернення кредиту в разі фінансової неспроможності позичальника.

У сучасних умовах, коли відсутні певні єдині уніфіковані методики провадження аналітичної роботи з оцінки кредитоспроможності клієнтів, затверджені в нормативному порядку, кожним комерційним банком розробляється власна схема оцінки здатності потенційного позичальника розрахуватися за взятими на себе перед банком зобов'язаннями. За подібних обставин необхідно вказати на існуючу практику, за якої багатьма банківськими установами основна увага в процесі оцінки кредитоспроможності клієнта приділяється здебільшого оцінці його фінансового стану з використанням методики, базові положення якої утворюють рекомендаційні показники Національного банку України (передусім, це коефіцієнти загальної та абсолютної ліквідності, коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів, коефіцієнт маневреності власних коштів).

Що ж до інших напрямків аналітичної роботи з визначення кредитоспроможності позичальника, які дозволили б у повному обсязі отримати уявлення про різноманітні аспекти виробничо-господарської діяльності підприємства, то вони використовуються недостатньо (або ж таке використання має формальний характер).

Однак очевидно, що для забезпечення ефективності кредитних вкладень банку та формування якісного за складом позичальників (у плані надійності) кредитного портфеля необхідно використовувати усі можливі групи показників, аналіз динаміки яких міг би надати банку комплексне уявлення про перспективи використання наданих у кредит коштів і можливості позичальника їх погасити.

При цьому найдоцільнішим, на наш погляд, є застосування чотирьох груп показників, що відображають ключові аспекти діяльності підприємства – його ліквідність, фінансову стійкість, ділову активність та економічну ефективність. *Показники ліквідності* дають змогу оцінити кредитоспроможність господарюючого суб'єкта залежно від структури його активів, величина яких співвідноситься із зобов'язаннями підприємства, вказуючи на ліквідність його балансу.

Показники фінансової стійкості відображають рівень участі власних і позичених коштів у формуванні ресурсів господарства, вказуючи на його залежність від тих чи інших джерел коштів, а, відповідно, і на можливості погашати заборгованість. *Рівень ділової активності* підприємства залежить від оборотності його активів та окремих їх елементів, що визначається через співвідношення їх величини з обсягами реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг. Щодо *економічної ефективності* діяльності позичальника, то найповніше таку оцінку можуть дати показники, що характеризують рентабельність (прибутковість) роботи підприємства. Крім цього, можуть бути використані і деякі абсолютні показники, що характеризують різні аспекти діяльності позичальника – обсяги прибутку, реалізації продукції, ступінь оновлення асортименту продаж і ряд інших.

Як важливий напрямок підвищення ефективності оцінки кредитоспроможності клієнтів банку можна розглянути аналіз грошового потоку підприємства, що базується на зіставленні банком обсягів припливу і відпливу коштів позичальника за певний період. Елементами припливу коштів є прибуток, нарахована амортизація, вивільнення коштів із запасів, дебіторської заборгованості, з інших активів, приріст акціонерного капіталу. Елементами відпливу коштів є додаткові вкладення у запаси, дебіторську заборгованість, основні фонди, інші активи, погашення позик, сплата податків, процентів, дивідендів. Стійке перевищення припливу коштів над відпливом за ряд минулих періодів дає право вважати клієнта кредитоспроможним. При різких коливаннях такого перевищення клас клієнта як потенційного позичальника понижується, а в разі зворотного співвідношення підприємство вважається некредитоспроможним. Таким чином, аналіз грошового потоку може суттєво доповнити загальну оцінку кредитоспроможності клієнта, проведеному на основі розрахунку фінансових коефіцієнтів.

Невід'ємним елементом аналітичної роботи щодо оцінки кредитоспроможності позичальника слід також вважати вивчення його репутації у питаннях дотримання договірної і платіжної дисципліни, а також кваліфікації і ділових здібностей керівників підприємства.

Результати аналізу діяльності клієнта за вказаними напрямками дають можливість банку прийняти оптимальне рішення щодо можливості та доцільності видачі кредиту, його розмірів, термінів і рівня процентної ставки.

Хоча аналітична робота банку щодо оцінки кредитоспроможності позичальників є основним способом управління кредитним ризиком, навіть всеосяжний глибокий аналіз господарсько-фінансового стану клієнтів банку не може бути надійною гарантією погашення ними отриманих кредитів. За певних обставин, особливо в умовах нестабільної економічної ситуації, можуть траплятися випадки, коли навіть першокласні позичальники виявляються неспроможними виконувати свої зобов'язання перед кредиторами.

У зв'язку з цим банкам слід розраховувати на додаткові способи управління кредитним ризиком, важливе місце серед яких займає комплекс попередніх заходів, спрямованих на забезпечення повернення виданих кредитів у випадку неспроможності позичальника виконувати свої фінансові зобов'язання. Реалізація вказаних заходів передбачає визначення конкретних джерел погашення позичальником наявної у нього заборгованості, якщо повернення кредиту за рахунок виручки від реалізації продукції (що в звичайних умовах є основним джерелом погашення позики) в силу порушення нормального ходу виробничого процесу не є можливим.

У нашій країні комерційними банками застосовуються три основні форми забезпечення повернення кредиту: застава, гарантія і страхування. Але у зв'язку з тим, що жодна з названих форм не є досконалою у всіх відношеннях (з огляду на недоліки існуючої правової бази з реалізації майнових інтересів кредитора, а також відсутності достатньо надійного кола третіх осіб за кредитним договором – поручителів, гарантів, страхових організацій, які б могли належним чином виконувати зобов'язання позичальника), то оптимальним способом

застосування указаних методів мінімізації кредитного ризику є їх поєднання.

Другий рівень управління кредитним портфелем комерційного банку передбачає реалізацію певних заходів з формування такої структури загального обсягу кредитних вкладень банківської установи, яка б дала змогу звести до мінімуму імовірність втрат за усіма позичковими операціями, здійснюваними комерційним банком. При цьому даний аспект фінансового менеджменту банку охоплює два основні напрямки роботи з управління кредитним процесом:

а) класифікація наданих позик за рівнем ризику й створення необхідних резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями;

б) реалізація певних обмежувальних заходів з метою поліпшення структури кредитного портфеля.

У світовій банківській практиці перший із зазначених напрямків застосовується, як правило, у вигляді кількох послідовних і взаємопов'язаних між собою етапів: встановлення критеріїв оцінки якості позик з позиції кредитного ризику; розробки методів оцінки якості позик на основі цих критеріїв; класифікації позик; визначення величини ризику у кожній групі позик і по кредитному портфелю в цілому; розрахунку на цій основі розміру резерву, необхідного для покриття можливих збитків.

Критерії оцінки якості позик можуть включати: призначення позики, її вид, розмір, термін і порядок погашення, форму власності і галузеву належність клієнтів, їх кредитоспроможність, вигідність для банку взаємовідносин з ними, наявність вторинних джерел погашення позик та інші фактори, що визначають величину індивідуального кредитного ризику.

У роботі комерційних банків розвинутих країн, як правило, прийнято виділяти два основних методи оцінки якості позик залежно від обраних критеріїв: номерний і бальний. При першому методі рейтинг позики визначається на основі наведених ознак. Наприклад, рейтинг 1 присвоюється позиці, виданій клієнту з найвищим класом кредитоспроможності, високою репутацією, першокласним забезпеченням. При другому методі за кожним критерієм розробляється шкала бальної оцінки залежно від ситуації. Наприклад, кредити під запаси отримують вищу бальну оцінку, ніж кредити на затрати виробництва чи капітальні затрати, крупні позики мають нижчу оцінку в балах, ніж середні або дрібні. У цілому чим вищий кредитний ризик, пов'язаний з тим чи іншим критерієм, тим нижчі бали.

Відповідно до обраного методу класифікації усі позики, видані банком, розподіляються на групи залежно від величини кредитного ризику: від найменшої до максимальної величини. Кількість груп, необхідних для такої класифікації, визначається кожним банком окремо, залежно від особливостей його діяльності. Наприклад, така диференціація може визначати відмінні, добрі, задовільні, сумнівні та безнадійні кредити залежно від того, які критерії банк обирає. Після цього на основі якогось певного методу оцінки якості позик – номерного чи за сумою балів – банк визначає загальну величину ризику власного кредитного портфеля у цілому та в розрізі окремих груп кредитів.

Така аналітична робота дає змогу комерційному банку, з одного боку, правильно оцінити величину резервного фонду, необхідного для покриття можливих витрат за позичковими операціями, а з іншого – дає можливість визначити оптимальні напрямки щодо поліпшення структури кредитного портфеля.

Необхідно зазначити, що і в Україні чинним положенням НБУ "Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків", затвердженим постановою Правління № 122 від 27.03.98 р., встановлено такий порядок класифікації наданих комерційним банком позичок і створення відповідних резервів на покриття кредитних ризиків, який загалом можна вважати достатньою мірою наближеним до світової практики роботи комерційних банків з управління власними кредитними портфелями.

Так, кожна позика, надана банком, залежна від рівня належить до однієї з п'яти груп кредитів усього портфеля: а) стандартних, б) під контролем, в) субстандартних, г) сумнівних, д) безнадійних. При цьому рівень ризику як базовий критерій класифікації кредитів за вказаними групами оцінюється залежно від таких основних параметрів, як:

- загальна оцінка фінансового стану позичальника на основі рекомендованих Національним банком показників, про які йшлося вище (відповідно до цього позичальники поділяються на п'ять класів – з фінансовою діяльністю від дуже доброї до незадовільної);
- погашення позичальником кредитної заборгованості за основним боргом і процентів за нею (даний критерій може бути добрим, слабким або недостатнім – залежно від дотримання встановленого графіка виконання позичальником взятих на себе зобов'язань).

Крім цього, розмір заборгованості за позичками при розрахунку резервів зменшується на вартість гарантій уряду України і надійних банків інших країн, а також застави, що включає грошові вклади, депозити, майно і Майнові права позичальника. Відповідно до проведеної класифікації комерційним банком здійснюється нарахування резерву за кожною групою наданих позик відповідно до затвердженої Національним банком України шкали рівня резервування за групами (табл. 3).

Таблиця 3

**Класифікація кредитного портфеля комерційних банків України
за групами ризиків і нормативний рівень резервування**

Групи кредитів, класифіковані за рівнем ризику	Рівень резервування
стандартні кредити	2%
кредити під контролем	5%
субстандартні кредити	20%
сумнівні кредити	50%
безнадійні кредити	100%

Що стосується іншого важливого елементу роботи з управління кредитним портфелем комерційного банку – реалізації обмежувальних заходів з метою поліпшення структури кредитного портфеля, то необхідно вказати на недостатній рівень уваги, що приділяється комерційними банками нашої країни даному аспекту фінансового менеджменту. Йдеться передусім про такі заходи, як диверсифікація й лімітування кредитного портфеля банку.

Диверсифікація передбачає розосередження кредитних вкладень банку серед більшого числа позичальників і мінімізацію суми кредиту, виданого одному клієнту. Як відомо, кредитний ризик банку зростає у міру збільшення загального обсягу кредитування і рівня концентрації кредитів серед обмеженого числа позичальників. Тому банкам слід намагатися при незмінному обсязі кредитних вкладень надавати кредити на дрібніші суми більшій кількості незалежних один від одного клієнтів.

Серед основних критеріїв диверсифікації, що можуть застосовуватись комерційними банками у нашій країні, найдоцільніше виділити наступні:

- склад позичальників – дрібної, середньої і великої груп – залежно від розміру капіталу підприємства;
- територіальне розміщення позичальників, тобто розподіл кредитних вкладень між клієнтами, що діють у різних регіонах країни;
- регулювання видачі кредитів за термінами (коротко-, середньо- та довготермінові позики), враховуючи при цьому, що чим довший термін кредитування, тим вищий рівень ризику;

- призначення позик (сезонні, на поповнення оборотного капіталу, на будівництво і т. д.);
- вид забезпечення (залежно від якості відповідних активів);
- галузева належність позичальника (відповідно до стану і перспектив розвитку різних галузей економіки);
- платоспроможність позичальників;
- способи забезпечення повернення наданих кредитів;
- відповідність напрямків кредитних вкладень кредитній політиці банку, а також інші критерії, які впливають на величину кредитного ризику.

Не менш важливим завданням у процесі управління кредитним портфелем комерційного банку є *лімітування* кредитів, являє собою таку форму контролю за формуванням портфеля наданих банком кредитів, яка полягає у встановленні максимально можливих розмірів видачі позички клієнту.

Указані ліміти можуть встановлюватись як у вигляді певних нормативів (приміром, стосовно величини капіталу банку, ресурсної бази, рівня сформованих резервів тощо), так і у вигляді абсолютних граничних величин.

Таким чином, необхідною умовою результативності управління кредитним портфелем є ефективне, комплексне використання банком різних способів оцінки індивідуального кредитного ризику щодо кожного позичальника, що дає можливість правильно визначити сукупний кредитний ризик комерційного банку в цілому, а також застосувати адекватні методи формування резервів і диверсифікації й лімітування позичкової заборгованості на рівні портфеля загалом.

В умовах нестабільної економічної ситуації перехідного періоду розглянуті способи управління кредитним портфелем мають безпосереднє практичне значення для вітчизняних комерційних банків з огляду на істотне розширення їхніх можливостей з мінімізації кредитного ризику і в кінцевому підсумку підвищення надійності та ефективності діяльності банківських установ.